

İRADƏDƏN TƏSƏVVÜRƏ

*Göyərçin Kəriminin "Dünya iradə və təsəvvür kimi"
kitabında başəri düşüncə tərz*

Çılğın - nəzarətsiz rakurslarla ayaq basdığımız iyirmi birinci əsrdə - cəmiyyətlərin böyük dəyişikliklərlə üz-üzə olduğu vaxtda İRADƏ və TƏSƏVVÜR olan dünya hər kəsdən böyük bir problemin qoyuluşu və həlli istiqamətində ortaq təcəlladan keçmək bacarığı tələb edir. Tədqiqatçı alimlərin, yazıçı və şairlərin xüsusilə örnək məna kimi qavradıqları bu ALİ KATEQORİYALAR zaman-zaman müxtəlif səbəblərdən bir sıra çəkişmələrə, yanlış etiqadlara ünvan verib. Dahi alman filosofu A. Şopenhauerin yaradıcılığında da hər iki aləm - dünyanın sadə təsəvvür və iradədən ibarət olması, eyni zamanda, iradə dünyanın təsəvvür dünyadan üstünlüyü aydın şəkildə izah olunmuşdur. Buna uyğun olaraq Şopenhauer təsəvvür dünyanı həm bütövlükdə, həm də hissə-hissə iradənin obyektliyi adlandırır və bu o mənanı verir ki, iradə obyektə, yəni təsəvvürə dönmüşdür...

Şopenhauer "Transendent immanentlik var, ye-

rüstü yüksəklik var - səmasız, idrakın səmimi vəcdi var..." deməklə iradə və təsəvvür anlayışlarına mifik deyil, real aspektdən yanaşmağı vacib bilib. Bəlkə də bu iradi keyfiyyətləri ruhsal quruluşda çözü bildiyi üçün istedadlı şair Göyərçin Kərimi Şopenhauerin fəlsəfəsini tərənnüm etmək fikrinə düşüb. Biz onun 2018-ci ildə "Çaşıoğlu" nəşriyyatında nəfis tərtibatda işıq üzü görmüş "Dünya iradə və təsəvvür kimi" kitabında bu cəhdi aşkar görür, müəllifin "Transendent immanentlikdən yerüstü yüksəkliklərə qədər uzanan idrakının səmimi vəcdinə" şahid oluruq. Kitab böyük Almaniyani, alman xalqını fəvqəladə məhəbbətlə sevən, Şopenhauerin fəlsəfəsindən xoşbəxtlik sevinci əxz edən Göyərçin xanımın bir növ, fəlsəfi - poetik tədqiqat işidir. Ən əsası, kitabda insan, təkcə obraz olaraq deyil, maddi və mənəvi zərurət kimi məna tapır deyə, diqqətimizi özünə daha çox çəkmək imkanı qazanır. "Dünya iradə və təsəvvür kimi" kitabında İRADƏ və TƏSƏVVÜR anlayışları poetik zəminlidir; müəllif idrakda təcəllə edən polifonik gerçəkləri öz könül dünyasının effekti kimi səciyyələndirib, oxucuda bu anlayışlar barədə yetkin fikir formalaşdırıb...

Əslində, iradə fərdin idrak sferasına aid olmayan transendental qavrayış, təsəvvür isə subyektin obyekt kimi nəzərdən keçirilir. Göyərçin Kərimi sürreal uydurmalarından kənar fəhmləri bu mental məxsusluğa sığışdırmaqla öz iç aləmində şüürüstü - paradoksal uyğunluq kəsb edən bənzərsizliyə parıltı verib. Kitabda görünən sanbal, poetik miqdar, fəlsəfi gedışat bu barədə xüsusi düşünməyə əsas verir...

Dedik ki, İRADƏ və TƏSƏVVÜR anlayışlarına Göyərçin xanımın öz fəlsəfi yanaşma tərz var. Bunun misraların poetik ovqatı ilə də sübuta yetirə bilərik:

*...Bir gün iradə də yorula bilər,
Hisslər ödənilməz, pozular həyat...*

***

*İradə yaşamaq ehtirasıdır...
...Böyük həqiqətin ehtivasıdır...*

Qeyd: Jurnalın üz qabığındakı şəkil Göyərçin Kəriminidir.

***

"Sevgi gözdə olur" deyirlər, lakin
Sevginin ünvanı məsafəsizdir.

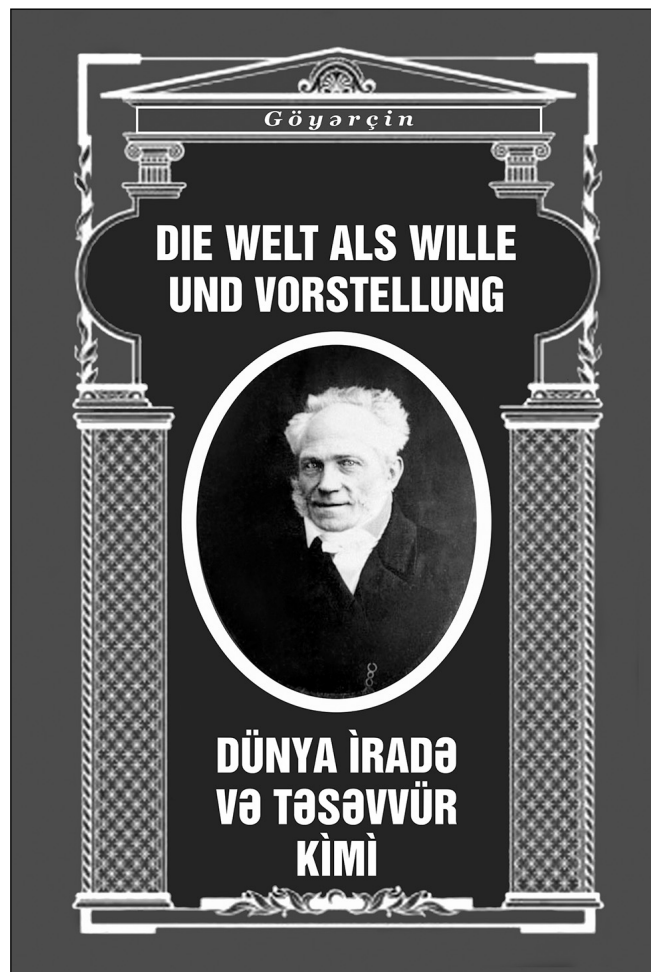
***

Xoşbəxtlik arzuya çatmaqda deyil,
Bəlkə də, arzuya gedən yoldadır.
Zövqün təməlidir arzu elə bil,
Ürəklə birləşib ağılı aldadır... və s.

Bu misralarda ideoloji fakt və zəminlər İRADƏ-Nİ ehtiva edən zəka tərponişləridir. Göyərçin xanım bu siqlətin ehtivasını "SEVMƏK" kodeksi ilə cılalayıb. Görünür, İndira Qandinin: "Ən böyük zərurət insanları sevməkdir" fikri də belə bir təməldən qaynaqlanır. İnsan "Sevmək" anlayışındakı təlatümlərdən təsəvvürün xassə və xüsusiyyətlərini tam sezə bilmir. Buna görə Göyərçin Kərimi sevgidə yanlışlıqlar yaradan məqamları eyham şəklində bizə çatdırır...

Bilirik ki, nəfsin hakim olduğu cəmiyyətlərdə iradənin özünüdərk ikinci dərəcəli məsələdir. Həm də inanmağımız gəlmir ki, bu məsələnin fəzasında İRADƏ TƏSƏVVÜRLƏ NƏFS arasında dəqiq sərhəd qoya bilsin. Göyərçin xanımın eyhamı da bu formal prosedurlara işarə vurur...

Biz, nədənsə, çox vaxt intellektual səviyyənin yüksəlməsi üçün fiziki və emosional imkanların enməsi məsələsində qərarlıyıq. Əslində, əbədi olan iradə özündən başlayan bütün cığırılarda düzgün, yaxuddüzgün olmayan hər hansı nöqtəyi-nəzərdən asılı olmayaraq təsəvvürdə keçicidir... Göyərçin xanım isə İRADƏ və TƏSƏVVÜRDə polifonik xassə kimi görünən meyllərə yox, ideal faktor kimi qabaran cəhətlərə istinad etdiyi üçün oxucu olaraq bizi öz fəlsəfi düşüncəsinə inandıra bilir. Və aşkar görürük ki, İRADƏ, özgə səadətinə zor etməyəcək qədər özünü inkar etməyi bacarmalıdır. Bu mənada, iradəyə xidmət edən idrak sahibləri ödənilən-ödənilməyən arzuların axınında əzaba məhkumdur. Və əgər 54 il Fransanın kralı olmuş on dördüncü Lüdovik: "Dövlət Mənəm!!!" deyibse, bu da o mənaya gəlir ki, İRADƏ təsəvvürdəki mahiyyətini qoruyub saxlayıb. Yaxud da, bir insanın vətəndaş səviyyəsi emosional səviyyəsiindən aşağıdırsa, bu zaman zehni inkişaf dayanır. Burada TƏSƏVVÜR öz məğzini sosial ünsürə çevirmək məcburiyyətindədir; çünki insan sosial mahiyyət daşıyır, onun həyat təminatı potensial bacarığı ilə bərabər nisbətdə olmalıdır.

*Təcrübi faydası zəif olsa da,
Məntiqin inkarı düz fikir deyil.*

***

Ağaca bənzəyir filosof ömrü...

***

*Fəlsəfə çoxbaşı əjdaha kimi,
Qarşıda dursa da, daim yenidir*

Bəllidir ki, dünya yaranandan insanlar "təbəqələşmə" və "cəbhələşmə" anlayışlarına ciddi meyl edirlər. Bu cəhd həyatın dəyərlər sistemini pozur. Nəticədə, insan öz mahiyyətinə vara bilmir, təbiətə və cəmiyyətə qarşı etinasız olur. Belə deyək, insan təbiətlə təmasda öz "təcrübi faydası"ndan yararlanı bilmir, bəzən həqiqətin özünü belə inkar etməyə məcbur qalır. Bu da İRADƏ seqmentinin dərəcə bucaqlarının yer dəyişməsinə səbəb yaradır.

"Dünya iradə və təsəvvür kimi" kitabından belə bir məntiq anlaşılır ki, İRADƏ ruhsal tərponişdir; TƏSƏVVÜR müxtəlif münasibətlərlə əlaqə və keçiddə emosional təsiri artırarsa, bəşəri düşüncə İla-

hi sevgini müqəddəs məcradan çıxarır, onu adi hissə - ehtirasa çevirir. Şopenhauerin dediyi İRADƏ bir növ, sevgi olaraq ilahi anlamdadır, TƏSƏVVÜRdə isə o, şəhvət qutusunda salınır, əsl mahiyyət itir və bu, nəticə etibarilə yanlış etiqada zəmin yaradır. Məhz obrazlarına bu prizmadan nüfuz edən Göyərçin xanımın qənaətində insan zəkası ilahi parametrləri sistemə salmaqda, dünyanı sona kimi dərk etməkdə acizdir. Bəlkə də, təbiət, Şopenhauerin təbirincə desək, sadəcə, öz sirrini açmaq istəmir.

Böyük Ruminin fikrinə görə, "sevgi və kimsənin halına acıma insanlıq vəsfidir; hiddət və şəhvət isə heyvanlıq". Bəzən yanlış iradədən doğan təsəvvür diqqəti ehtirastan doğan çirkin niyyətlərə yönəldir. Açıqı, Göyərçin Kəriminin kitab boyu açmaq istədiyi mənələrdən biri də məhz budur.

Kitab bizə faktiki bir neçə fəlsəfi nüans göstərir: Birincisi, Şopenhauerin iradə fəlsəfəsində əsl gözəllik surətdə deyil, ağıl və kamalda, əxlaq və sağlam düşüncədədir; ikincisi, Göyərçin xanımın təsəvvür fəlsəfəsində iradə ağılın təməlinə, gerçəyin atmosferində, ürəyin mərkəz xəttindədir - qısa-sı, bu ideoloji zəmində cərəyan edən istək coşqusudur. Yəni, hər iki zəmin "arzu və əməlin refleksiya da ayrı olmasına dəlalət etsə də, yekunda bir olması" faktını qabardır. Həm də bəlli olur ki, bədəndə edilən hər hansı təsir birbaşa İRADƏyə təsir göstərir. Həmin təsir həzz doğurursa, İRADƏnin lehinə, ağrı doğursa, əleyhinə yönəlmişdir. Və əsərdən o da anlaşılır ki, bədəndə yaşanan təəssüratın İRADƏ kimi düşünülməsi yanlışdır...

Göyərçin xanımın "Dünya iradə və təsəvvür kimi" kitabında aydın bir süjet xətti var: İnsanın nəfsini heç bir qanun tənzimləyə bilməz! Müəllif Artur və Reçina obrazlarının cərəyan etdiyi bütün vadiyərdə belə bir qənaət yürüdür ki, hissi qavrayış da, intellektual dərkətmə də, insanın fərdi səviyyəsindən asılıdır və insanın dəyişkən xarakterli olmasının əyani sübutudur. Nəticədə, dəyişkən xarakterlə dəyişməzliyə zəmin yaratmaq, istisnayı hallar nəzərə alınmazsa, mümkün olmur. Bunun mümkün olması birinci növbədə fərdiliyin aradan qaldırılması hesabına baş verir...

Müəllif kitabda təkə "Torpaqda tapdanmaq xifəti vardı..." fikri ilə yekun bir hədd ortaya çıxarır: Maddiyyatsızlıq üzündən mənən sınmaq insanın yaşam faciəsidir. Necə ki, torpaq tapdanmaq acısı yaşayır, eləcə də mənən sınıan, əyilən insan şikəst, zəlil hesab olunur. "- Allah xəbərsizmi bu səfəldən? Nədən nicat yolu göstərmir bizə?" fikri də bu

ictimai mənənin paralel formasıdır. "- Allah istəsəydi, bunlar olmazdı..." misrasının dərk olunmuş əhatə dairəsi də bu zəminə əsas verir. Aydın olur ki, İRADƏ ayrıca şeylərin adi idrakından ideyanın idrakına keçid mərhələsində dərk olunmasına baxmayaraq, TƏSƏVVÜRdə canlanan müvafiq nöqtəyi-nəzər batını mənada geriləmə, yanlış düşünmə kimi səbəblərə meydan açır. Elə "İnsan xoşbəxtliyin hər zərrəsini, əzab ödəməklə qazanır, söz yox" məntiqində də oxşar tərzlər təlatümdədir... Və "İRADƏ dünyanın arzu sultanı, O, hər nə əmr etsə, baş əyirik biz" sitatı Göyərçin xanımın fəlsəfi siqlətinin mahiyyətinə tuşlanır, bizi əksər ictimai-ideoloji yanlış və gerçəklərin səbəbilə tanıyır.

Göyərçin xanımın əslində, Şopenhauerin təmsalında təqdim etdiyi Artur obrazıhadisələrin gedişində bizdə belə təəssürat yaradır ki, təkamül insan həyatında daim baş verə biləcək prosesdir, fəqət, bu mexanizm fərdlərin sosial həyatda fiziki imkanlarını əngəlləyir.

Kitabda Artur və Reçina obrazları, onların xarakter və xassələri, hətta hərəkətləri belə sosial keçiddə bir neçə qütblüdür. Oxucu bu obrazların ruhsal quruluşunda bir uzaqlıq görür: məlum olur ki, bioloji cəhətdən özünə, əsas qanununa tabe olan insan ruhən dahilik və dahilik həddinə qədər ilhamlanma səviyyəsinə yüksəlir. Bu amil bir-biri ilə dialektik vəhdət təşkil etməsə də, insanın sosial mahiyyətində bunun fərqli-fərqli keçidləri - qütbləri var və onlar paralel müstəvilərdə birləşir. Milyon illərdə bu birləşmə ictimai düşüncələrdə şübhə ilə təzahür edir. Məhz Şopenhauer kimi Göyərçin xanım da öz prizmasından bu qənaətdədir ki, İRADƏ, TƏSƏVVÜR dərk olunmuş zəminlərdir. Əslində, müəllifin "Bilmirəm, xoşbəxtliyin mənası onu, bunu? Əbədi xoşbəxtliyə məhkum etdim ruhumu!" qənaəti bütün proporsial əhatələri tutur. Bu rəqəmsal düşüncədə təzad təşkil edən çox vacib iki nüansa diqqət yetirməliyik: Birincisi, müəllif xoşbəxtliyin əbədiyyət qazanması ehtimalındadır; ikincisi, öz ruhunu könüllü olaraq xoşbəxtliyə məhkum edir. Bu məhkumiyət zahirən zor tətbiqətmə, çatışmazlıq kimi də anlaşıla bilər. Amma yox, Göyərçin xanımın öz ruhunu xoşbəxtliyin qapısından içəri keçirməsinə çatışmazlıq səbəb olub? Bəli, çatışmazlıq! O çatışmazlıq ki, insanda fərdiliyin başa çatması ilə sonuclanır. Digər tərəfdən, müəllifin gəldiyi qənaət intellektualdır və iradi keyfiyyətləri var. Ancaq bu, bütöv halda insanın sosial mahiyyətini açmır. Ya insan iqtisadi sferadır; onun psixi sə-

ciyyəsi mövcud ictimai münasibətlərə hakim ola bilmir, ya da insanı fərd olaraq özünəməxsus sosial reallıqdan uzaqlaşdıran ayrı cəmiyyət mövcuddur. Buna görə Göyərçin xanım insanın, daha doğrusu, öz obrazlarının nisbi xarakterində dürüst məntiq ax-tarmağa lüzum görmür. O, kitab boyu həyatı zərurətlərə müəyyən eyhamlar vurur, subyektin obyekt-də yerini dəqiq görür, öz ruhunu bu nöqtəyi-nəzər-dən əbədi xoşbəxtliyin cənginə atır.

*...Ehtiyac, ya qayğının içində boğulsaq da,
Təbiətə bir azad baxışımız kafidir...*

***

*Keçici təzahürün zaman sonluğu təki
Bir hiss bağışlamalı hər kəsə öz ölümü...*

***

*İradə necə yaranır?
Görünməyənin bətnində görünürmüş kimi
Gizlənilir məna. Həm də izahsız... və s.*

Paradiqmal xüsusiyyətlər çox vaxt zamanın yeni inkişaf meyillərini özündə xarakterizə edə bilmir. Bu, ictimai təsirlə həyatı aspektdə təzahür edən qarışıq-realist formalizmin ikili dinamikasıdır. Lakin Göyərçin xanımın "Dünya iradə və təsəvvür kimi" kitabında insan məkan əhatəsində fəhmə arxalanır. O, yaxşıbilirki, məkandankənardafəhmadiinsana aid deyil. Çünki kamil qüdsiyyət məkandan kənarada hakimi-şərtidir. Burada hər şey ruhun təqdisi ilə baş verir. Bu da müəllifin: "...Səadət qara bənzəyir; Şə-fəqdən bərq vurur, istidən əriyir, Yerində ağrı cü-cərir..." fikri ilə eyni ovqatdadır (belə deyək, "həm də izahsız...").

Göyərçin xanımın hissi idrakında zəka xüsusi yer tutur. Onun adıçəkilən kitabında ictimai fəlsəfə geniş anlamdadır, yəni budur: "Dünya düzəni əsrlə-rin sınağından çıxmış həqiqətlərin nizamı ilə pər-vəriş tapır. Dərrakəli başlar gerçəyi daha dürüst qavrayır. Zorla aqlın mübarizəsi bu dürüstlükdən aşağı qata enir. Dərrakə zaman-zaman hissi idrakda zordan ucada olub..." Bəlkə buna görə antik dövrdə insanlar Zevsə, Apollona, Afroditaya Allah deyib-lər... Bu, Aristotelin insanı fəvqəladə hadisə adlan-dırmaq qənaəti ilə də süsləşir...

Göyərçin xanıma görə, insan həyatının əsası ictimai istehsaldır. Biz də bu zəmin əsasında K.Mar-kın fikirlərinə haqq qazandırırıq: "Hansı proporsi-yada ictimai sərvət artırsa, yəni kapital yığımlı baş verirsə, yoxsul kütlənin vəziyyəti həmin proporsi-

yada pisləşir". Doğrudan da cəmiyyətlərin milli gə-lirində yoxsul təbəqənin payının azalması onun nis-bi yoxsulluğunu sürətləndirir. Və yoxsulluğun so-sial mənada artması cəmiyyətin məhvidir. Elə Ar-tur və Reçinanın mövcud olduğu cəmiyyətdə də bu kateqoriya insan və sosial ünsürün gerçək predme-tidir.

"Dünya iradə və təsəvvür kimi" kitabının obraz-ları ağıl, siyasət və iqtisadi gücdə bir ortaqlıq tapa bilmirlər. Onlar təzahür dünyanın hökmlərindən azaddırlar və bu yükü öz üstlərindən atmış kimi gö-rünürlər. Artur Şopenhauer bu görünüşü, yəni insa-ni üstünlüyün ali dərəcəsinə Apollon Belvederin timsalında belə ifadə edir: "Muzalar tanrısının başı uzaqları seyr edir, o, çiyinlər üzərində, sanki bə-dəndən tamamilə ayrı düşmüş kimi elə azad surət-də yüksəlir ki, artıq onun barəsində qayğıya baş əy-məyəcək kimi yəqinlik doğurur".

Bəli, Göyərçin xanımın obrazları, sanki zülmün acısından nəticə çıxarmağın yollarını tapmaq hə-vəslərini də itirirlər. Onlara belə gəlir ki, zaman coğrafiyasında cəmiyyət bucaqları müxtəlif para-lləldə yerləşir. Dünyanın təsəvvür kimi izahı, Al-lah fikrinin sürreal təşviqi, ruhi fikrin iç və çöl ya-naşmaları, iman-inam çək-çeviri, məqsədlərin bü-töv bir cığıra ötürülməsi, həmçinin azad seyretmə üsulu hadisələrə fəlsəfi baxış yaradır. A. Şopen-hauerin təbircə desək, bu, sənət əsəridir, dühanın yaratdığıdır. O, xalis seyrə dərk olunan əbədi ide-yaları, dünyanın bütün hadisələrində mühüm və daimi olanı yenidən ərsəyə gətirir. Onun yeganə mənbəyi - ideyaların dərk olunması, yeganə məq-sədi - bu dərk olunmanın ötürülmə prosesidir.

Təbii ki, Göyərçin xanımın "Dünya iradə və tə-səvvür kimi" kitabında da obrazların ictimai, şüu-rüstü düşüncələrindən qaynaqlanan ruhsal fikirlər bir neçə səbəbli, bir neçə mənalıdır. Müəllifin vi-zual görünüşdə baxışsığallama kəsbindən xəyalya-ratma ısrarına qədər hər şey fəlsəfi təfəkkürdə baş verir. O, yalançı hissi qavramalara ifrat aludəçilik-dən kənardır və əsrlər boyu eyni iradənin təzyiqi altında mahiyyətini itirmiş dünyanın bir daha düzə-lə bilməmək ehtimalından narahatdır.

Nəhayət, Göyərçin xanımın "Dünya iradə və tə-səvvür kimi" kitabında "transendent immanentlik var, yerüstü yüksəklik var - səmasız, idrakın səmi-mi vəcdi var...". Müəllifi yeni yaradıcılıq uğurları-yı təbrik edirik.

Hikmət Məlikzadə
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü,
Prezident təqaüdəçüsü